

Kuşaklar Arası Eğitim Hareketliliği: AB-Türkiye Karşılaştırması

Öz

Kuşaklar arası eğitim hareketliliği fırsat eşitliği açısından çok önemlidir. Bu çalışma, Türkiye'deki kuşaklar arası eğitim hareketliliğini Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırmaktadır. Elde edilen sonuçlar Türkiye'de kuşaklar arası eğitim hareketliliğinin görece düşük olduğunu ortaya koyuyor. Yaşlı kuşaklar açısından iyice yüksek olan hareketlilik farkının genç kuşaklara gelince kapanmakta olduğunu görüyoruz. Eğitim eşitsizliği bakımından Türkiye hala en kötü eğitim dağılımına sahip ülkeler arasında yer almaktadır.

Ozan BAKIŞ¹

Anahtar Kelimeler: *Kuşaklararası Eğitim hareketliliği; Fırsat eşitliği; Türkiye*

Intergenerational Educational Mobility: An EU-Turkey Comparison

Abstract

Intergenerational educational mobility is an important component of equality of opportunity. This study compares the intergenerational educational mobility of Turkey with the European Union countries. Our results show that the intergenerational educational mobility in Turkey is relatively low. The high mobility differential among old generations is closing when it comes to younger generations. In terms of education inequality, Turkey is still among the countries with the worst education distribution.

Keywords: *Intergenerational educational mobility; Equality of opportunity; Turkey*

¹ Doç. Dr., Bahçeşehir
Üniversitesi, Betam,
ozan.bakis@eas.bau.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-9785-1992

Giriş

Demokratik toplumlarda liyakat ve fırsat eşitliği bireylerin toplumsal konumlarını belirlemede önemli bir yere sahiptir. Fırsat eşitliği olmaksızın liyakat tek başına toplumsal konum belirlemede adil olamaz. Kuşaktan kuşağa aktarılan erdem, zenginlik, bilgi vb. unsurların mevcudiyeti durumunda bazı fertler liyakatin esas olduğu durumlarda bile hep daha avantajlı olacaktır. Bu sebeple liyakat kadar, kişilerin toplumsal konum açısından belirleyici olan unsurlara eşit erişimi de önemlidir.

Bir kuşaktan diğerine aktarılan en önemli unsurlardan biri beşeri sermayedir. Beşeri sermayenin doğrudan ölçümü mümkün olmamakla beraber, eğitim, beşeri sermayenin en önemli belirleyicisidir. Bu sebeple ebeveyn eğitiminin ne oranda çocukların eğitimini belirlediği, başka bir deyişle kuşaklar arası eğitim hareketliliği toplumsal hareketlilik için çok önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada Türkiye'yi Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ile karşılaştırmak suretiyle kuşaklar arası eğitim hareketliliği açısından Türkiye'nin nerede durduğunu irdeleyeceğiz.

Türkiye'de kuşaklararası eğitim hareketliliği ile ilgili yayınlanmış sınırlı sayıda makale vardır. Bunlardan ilki, 2007 Yetişkin Eğitimi Araştırması verilerini kullanan Tansel'e (2015) ait olup, kuşaklararası eğitim hareketliliğinin genç kuşaklarda, yaşlı kuşaklara nazaran, daha yüksek olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. İkinci çalışma Akarçay-Gürbüz ve Polat'ın (2017) 1990 ve 2000 yılları nüfus sayım verilerinden elde edilen rassal örneklemeleri kullanarak ortaokul ve üstü eğitim alma ihtimalinin ne derece ebeveyn eğitimine bağlı olduğunu ve bu bağlılığın zaman içinde nasıl değiştiğini inceledikleri çalışmadır. Yazarlar ortaokul ve üstü eğitim alma ihtimalinin 1990 yılından 2000 yılına arttığı sonucuna ulaşımlardır.

Yöntem

İktisat yazınında kuşaklar arası eğitim hareketliliğini ölçmek için yaygın olarak kullanılan yöntemlerden bir tanesi korelasyon katsayısıdır. Korelasyon katsayısı çocukların eğitiminin hangi oranda ebeveyn eğitimine bağlı olduğunu ölçer. Bunun için temel olarak aşağıdaki basit regresyonu esas alır:

$$S_C = \alpha + \beta S_E + u$$

Bu basit regresyondan elde edilen $\hat{\beta}$ (regresyon katsayısı) kuşaklar arası eğitim hareketliliğinin bir ölçüsüdür. Ebeveyn eğitiminin (S_E) bir yıl artışı, çocuk eğitimini (S_C) $\hat{\beta}$ kadar artıracaktır. Hareketliliğin yüksek olduğu toplumlarda bu katsayı sıfıra yaklaşmaktadır.

Ne var ki, regresyon katsayısı bir kuşaktan diğerine eğitim varyans farklarını (eğitim dağılımının zaman içindeki değişimini) dikkate almadığından $\hat{\beta}$ 'nin dağılım açısından önemine dair bir şeyler söylemek mümkün olmayacaktır. Örneğin, $\hat{\beta}$ bir standart sapmaya eşitse kuşaklar arası eğitim bağımlılığının görece yüksek olduğu, yok eğer $\hat{\beta}$ bir standart sapmanın onda birine eşit ise bu bağımlılığın görece düşük olduğu söylenebilir. Bu sebeple iktisat yazınında regresyon katsayısı yerine kuşakların eğitim dağılımını da dikkate alan korelasyon katsayısı kullanılır. Korelasyon katsayısı işin özünde düzeltilmiş regresyon katsayısıdır. Düzeltme, regresyonda orijinal eğitim yılı yerine, standardize edilmiş eğitim yıllarını kullanmaya dayanır. Bir değişken standardize edilirken her bir gözlemden ortalama değer çıkarılır ve standart sapma değerine bölünür (bkz. Black ve Devereux, 2010). Standardize edilmiş eğitim yıllarının bir kuşaktan diğerine varyansı ve ortalaması aynı (sırasıyla bir ve sıfır) olduğu için bu yeni regresyondan elde edilen katsayı (ρ , korelasyon katsayısı) yukarıda değindiğimiz kusurdan muaftır. Matematiksel olarak

$$S_C^d = \rho S_E^d$$

şeklinde ifade edilebilir. S_C^d ve S_E^d sırası ile çocuk ve ebeveyn düzeltilmiş (standardize edilmiş) eğitimlerini ifade etmektedir. Regresyon katsayısı ile korelasyon katsayısı arasında şu ilişki vardır (sd standart sapmayı ifade etmektedir)

$$\hat{\rho} = \hat{\beta} \frac{sd(S_E)}{sd(S_C)}$$

Kuşaklar arası eğitim hareketliliğini ölçmede kullanılan diğer ölçüt Shorrocks endeksidir. Bu endeks, çocukların eğitim seviyesinin ne ölçüde ebeveynlerinin eğitim seviyesinden farklılaştığını ölçmeye yarar. Shorrocks endeksi, kavramsal olarak, geçiş matrisine (*transition matrix*) dayanmaktadır. Geçiş matrisi her bir eğitim seviyesinde bulunan ebeveynlerin çocuklarının diğer eğitim seviyelerine nasıl dağıldığını göstermektedir.

Tablo 1. Türkiye eğitim hareketliliği matrisi

		Çocuk eğitimi			
		İlkokul	Ortaokul	Lise	Lise üstü
Ebeveyn eğit.	İlkokul	63,9	16,5	14,8	4,8
	Ortaokul	13,6	34,4	40,8	11,3
	Lise	10,6	25,5	44,8	19,1
	Lise üstü	6,1	17,9	44,3	31,7

Kaynak: ESS, yazarın hesaplamaları.

Dolayısıyla, her satırın toplamı 100'dür. Ebeveyn ve çocuklar için genelde aynı sayıda eğitim seviyesi olduğu için geçiş matrisi çoğunlukla simetrik-tir. Örneğin, Türkiye için bu çalışmada kullanacağımız geçiş matrisi şu şekildedir:

n boyutlu (yukarıdaki Tablo 1'de, mesela, $n=4$ 'tür) bir simetrik A matrisi için Shorrocks endeksi (SI) şu şekilde ifade edilir (a_{ii} A matrisinin i . satır ve i . sütununda yer alan köşegen elemandır):

$$SI = \frac{n - \sum_{i=1}^n a_{ii}}{n - 1}$$

Shorrocks endeksi sifıra yaklaştıkça hareketlilik azalır, sıfırdan uzaklaştıkça hareketlilik artar. Eğer yukarıdaki matriste sadece köşegen (diagonal) hücreler doluyorsa her çocuk ebeveyni ile aynı eğitim seviyesinde bulunuyor demektir ve bu durumda eğitim hareketliliği hiç olmayacaktır. Shorrocks endeksi sıfır değerini alacaktır. Aksine, köşegen dışındaki hücreler dolu ise hareketlilik olduğu anlamına gelir ve Shorrocks endeksi sıfırdan yüksek

bir değer alacaktır.

Görüldüğü üzere Türkiye'de babası ilkökul mezunu olan çocukların yaklaşık yüzde 64'ü yine ilkökul mezunu olmaktadır. Yüzde 17'si ortaokul, yüzde 15'i lise ve yüzde 5'i üniversite mezunu olmaktadır. Türkiye ile ilgili çarpıcı diğer bir bulgu babası üniversite mezunu olan çocukların yaklaşık yüzde 45'i lise mezunu olurken ancak üçte biri üniversiteyi bitirebilmektedir. Bu rakamları daha iyi anlamak için aynı geçiş matrisini (Türkiye'yi de kapsayan) tüm AB verisi için oluşturalım.

AB ülkelerinde, babası ilkökul mezunu olan çocukların daha yüksek eğitim seviyelerine geçişleri daha fazladır (Tablo 2). Sadece üçte biri, babası gibi, ilkökul mezunu kalırken (Türkiye'de bu oran yüzde 64 idi) yüzde 21'i ortaokul, yüzde 27'si lise, yüzde 16'sı üniversite mezunu (Türkiye'de bu oran yüzde 5 idi) olmaktadır. Buna karşılık babası üniversite mezunu olan çocukların yaklaşık yüzde 57'si yine üniversite mezunu olmaktadır ki bu oran Türkiye'de yüzde 32 civarı idi.

Tablo 2. AB ülkeleri eğitim hareketliliği matrisi

		Çocuk eğitimi			
		İlkokul	Ortaokul	Lise	Lise üstü
Ebeveyn eğit.	İlkokul	35,7	21,4	26,7	16,2
	Ortaokul	4,9	25,4	46,2	23,5
	Lise	2,0	14,5	55,2	28,3
	Lise üstü	2,3	11,0	30,1	56,6

Kaynak: ESS, yazarın hesaplamaları.

Veri

Bu bölümdeki karşılaştırmalar için 2004 ve 2008 yıllarına ait Avrupa Sosyal Anket ("European Social Survey", ESS) verileri kullanılmıştır¹. ESS 2002'den beri iki yıl aralıklarla düzenli yapılan bir anket olup ankete her seferinde değişmekle birlikte otuz civarı ülke katılmaktadır. Katılan ülkelerin çoğu AB üyesi olsa da bazı yıllar Türkiye, Rusya Federasyonu gibi ülkeler de katılmışlardır. Türkiye sadece 2004 ve 2008 yıllarında bu ankete katılmıştır. 2008 yılında 29 ülke, 2004 yılında ise 26 ülke bilgisi mevcuttur. Verilerle ilgili daha detaylı bilgiye Dipnot 1'de verilen linkten ulaşılabilir.

Tabloları oluştururken ebeveyn eğitimi olarak baba eğitimini kullanmayı tercih ettik. İktisat yazınında sosyal hareketlilik için ebeveyn gelir ve eğitimi olarak genellikle babanın gelir ve eğitimi tercih edilir. Sosyokültürel sebeplerle kadınların eğitimi ülkeden ülkeye çok farklılık gösterdiği için genelde, görece, daha homojen ya da kıyaslanabilir olan baba eğitimi tercih edilmektedir. Ülkelere göre gözlem sayısı 579-2751 arası olduğu için kuşak oluştururken beşerli yaş grupları yerine onarlı yaş gruplarını tercih ettik. Türkiye için 2004'te 1856, 2008'de 2416 gözlem vardır. Yaş gruplarımız, böylece, 1935-1944, 1945-1954, 1955-1964, 1965-1974, 1975-1984 oldu. En yaşlı kuşak 64-73 yaş grubunda iken en genç kuşak 24-33 yaş grubunda yer aldı.

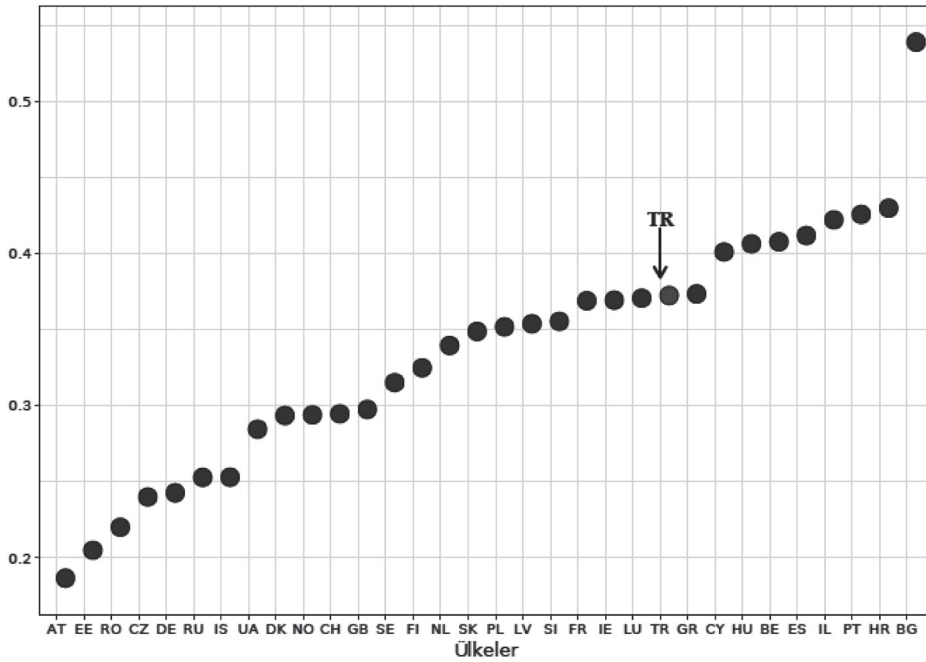
1 Avrupa Sosyal Anketi verileri, <http://www.europeansocialsurvey.org> adresinden sisteme kayıt olduktan sonra ücretsiz olarak indirilebilmektedir. Tek kısıtlama ticari kullanıma müsaa-
de edilmeyiştir.

Çocuk ve baba ortalama eğitim yılı ile ülkelerin gözlem sayıları 2004 yılı için Ek Tablo 1'de verilmektedir. 2008 verisi de 2004'e çok benzer sonuçlar vermektedir. Tablo'dan da görüleceği gibi, Türkiye'nin hem çocuk hem de baba eğitim yılı ortalaması AB ülkelerine kıyasla çok düşüktür. Örneğin tüm ülkeler için ortalama çocuk eğitim yılı 2004 yılında 10,4 iken Türkiye'de sadece 7,2'dir. Benzer şekilde, 2004 verisinde, ortalama baba eğitim yılı 9,0 iken Türkiye'de 5,8'dir. Türkiye ile benzer ortalama eğitim yılına sahip tek ülke Portekiz'dir. Bu ülke için çocuk ve baba ortalama eğitim yılı sırası ile 7,3 ve 5,6'dır. Diğer ülkelerin durumu daha iyidir. Portekiz'den sonra Türkiye'ye en yakın ülke Yunanistan olup çocuk ve baba ortalama eğitim yılı sırası ile 8,9 ve 6,5'tir.

Kuşaklar arası eğitim hareketliliği: Korelasyon katsayısı

Daha önce korelasyon katsayısı arttıkça, ebeveyn eğitiminin çocuk eğitimini daha çok belirlediğini dolayısı ile kuşaklar arası eğitim hareketliliği ile korelasyon katsayısı arasında negatif bir ilişki olduğunu belirtmiştik. Şekil 1'de gördüğümüz üzere Türkiye, görece, az hareketliliğin olduğu ülkeler arasına girmektedir. Bulgaristan (BG), Hırvatistan (HR) ve Portekiz (PT) gibi ülkelerde ebeveyn eğitimi Türkiye'ye kıyasladaha belirleyici iken Yunanistan (GR), Fransa (FR), İrlanda (ES) ve Lüksemburg (IL) Türkiye'ye benzer bir korelasyon katsayısına sahiptir. Avusturya (AT), Estonya (EE) ve Romanya (RO) eğitim hareketliliğinin yüksek olduğu ülkeler olarak öne çıkmaktadır.

Şekil 1. Korelasyon katsayısı

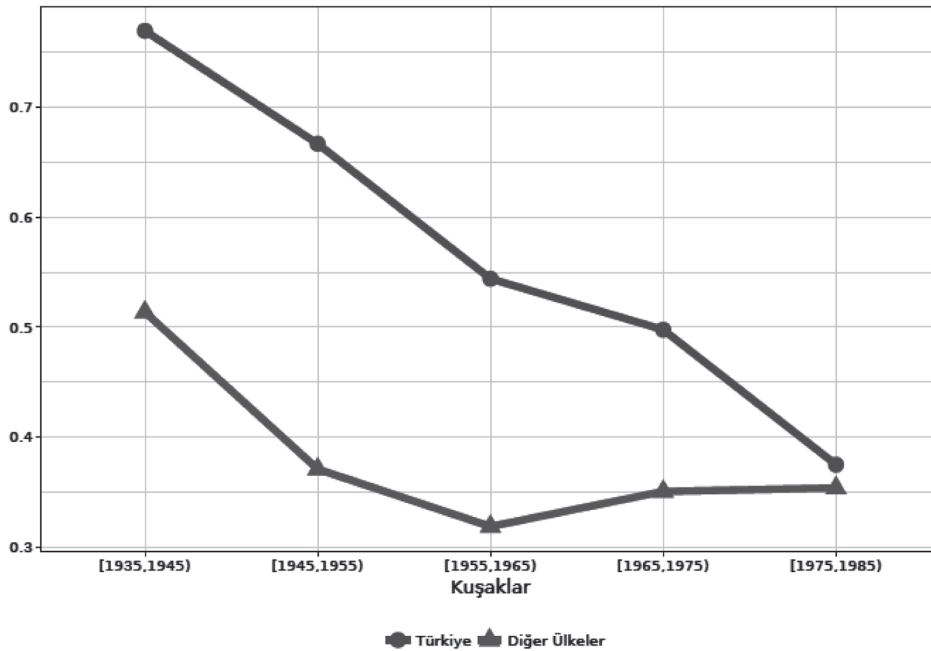

Kaynak: ESS, yazarın hesaplamaları.

Kuşak bazında hareketlilik Şekil 2’de verilmektedir. Her ülkeyi ayrı ayrı vermek yerine Türkiye ve diğer ülke ortalamaları ile kıyaslanmıştır. Üç nokta öne çıkmaktadır. İlk olarak, Şekil 2’de görüldüğü üzere Türkiye’de her kuşak bir öncekine kıyasla daha fazla eğitim hareketliliğine sahiptir. Neredeyse lineer bir ilişkiden söz edebiliriz. İkinci önemli saptama, diğer ülkelerde sadece en yaşlı

kuşak (1935-1944) ile diğer kuşaklar arasında büyük bir fark söz konusudur. 1945 ve daha sonra doğumlular için eğitim hareketliliği çok az değişkenlik göstermektedir. Son olarak, görece yaşlı kuşaklarda Türkiye’de eğitim hareketliliği diğer ülkelerin hep gerisinde seyrederken, zaman içinde bu azalarak en genç kuşakta (1975-1984) bu fark neredeyse sıfırlanmıştır.

Şekil 2. Kuşak bazında korelasyon katsayısı

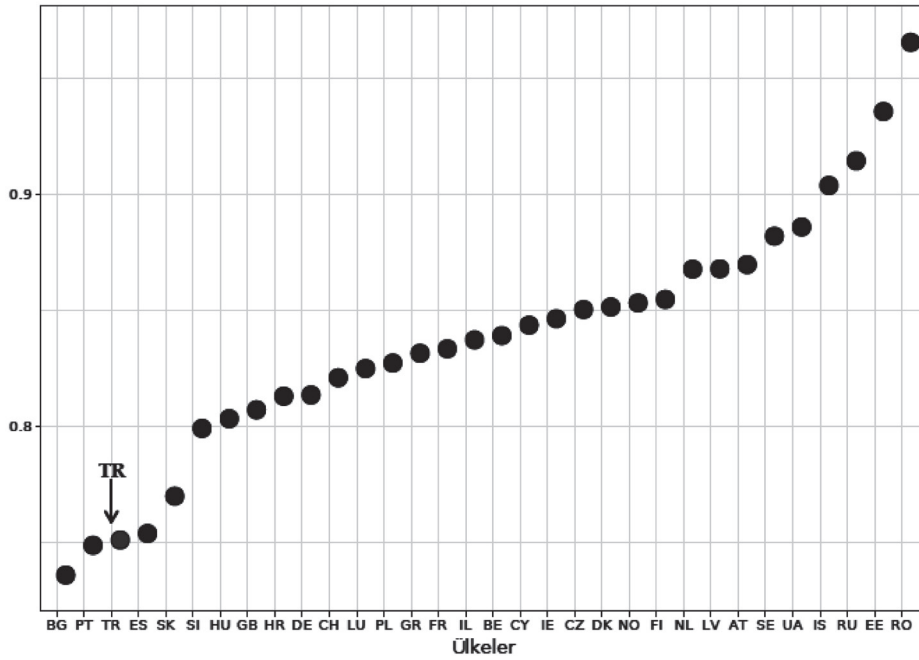
Kaynak: ESS, yazarın hesaplamaları.

Kuşaklar arası eğitim hareketliliği: Shorrocks Endeksi

Diğer hareketlilik ölçümüz olan Shorrocks endeksi sonuçları ülke bazında Şekil 3'te verilmektedir. Shorrocks endeksi arttıkça kuşaklar arası eğitim hareketliliğinin arttığını hatırlarsak Rusya (RU), Romanya (RO), Estonya (EE), İsveç (SE) ve İzlanda (IS) ülkeleri yüksek hareketliliğe, buna karşılık Türkiye, İspanya (ES), Slovakya (SK), Bulgaristan (BG) ve Portekiz'in (PT) ise düşük hareketliliğe sahip oldukları sonucuna varırız.

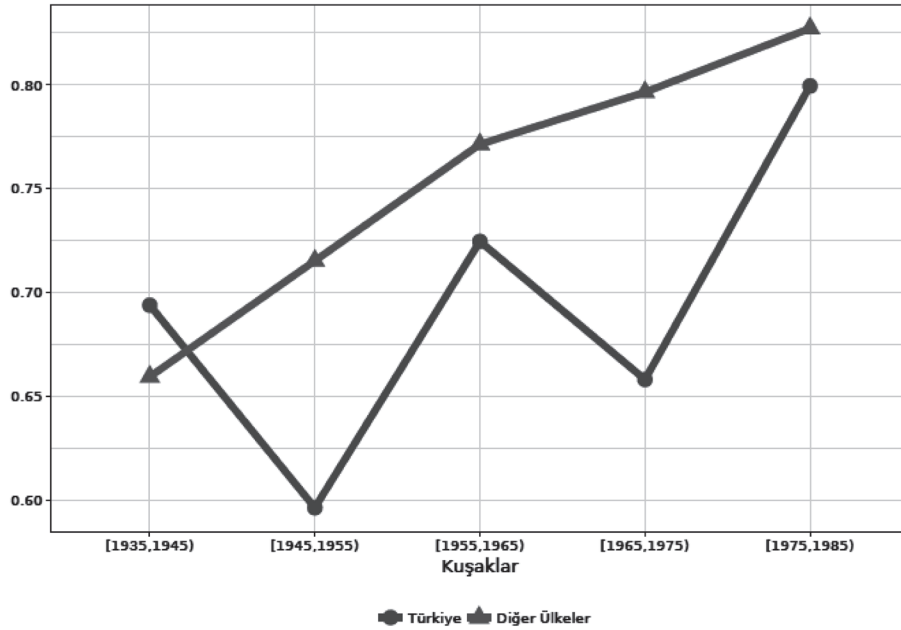
Şekil 4'te görülen kuşak bazında Shorrocks endeksi sonuçları ile Şekil 2'de verilen korelasyon katsayısı sonuçları paralellik göstermektedir. Buna göre, genç kuşakların eğitim seviyesi, babalarının eğitim seviyesinden, yaşlı kuşaklara kıyasla, görece daha bağımsızdır. Daha yüksek bir kuşaklar arası eğitim hareketliliği anlamına gelen bu saptama hem diğer ülkeler hem de Türkiye'de gözlemlenmektedir. Gözlem sayısı görece daha az olduğu için Türkiye'ye ait Shorrocks endeksi değerinde bir kuşaktan diğerine yüksek varyans olduğu dikkat çekmektedir.

Şekil 3. Shorrocks endeksi

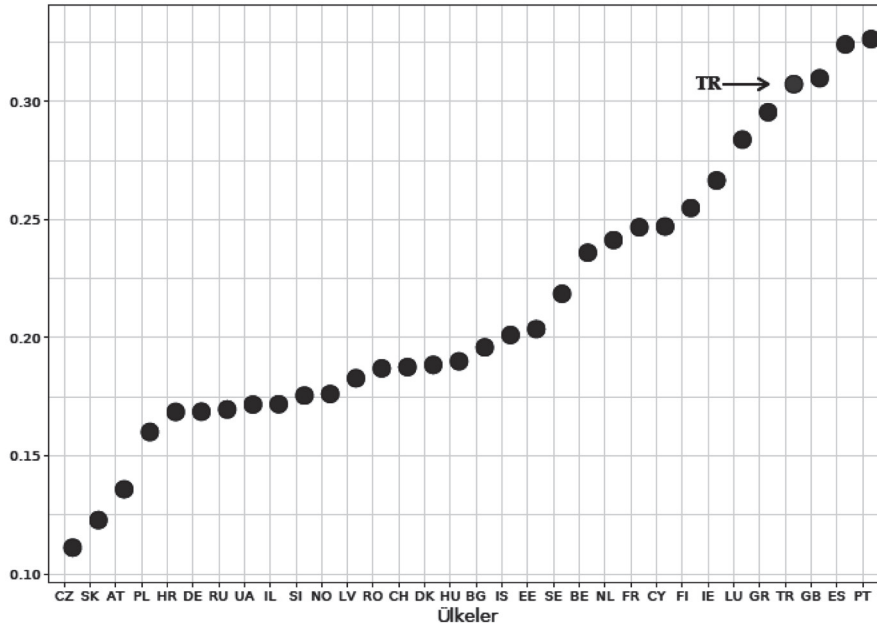
Kaynak: ESS, yazarın hesaplamaları.

Şekil 4. Kuşak bazında korelasyon katsayısı

Kaynak: ESS, yazarın hesaplamaları.

Şekil 5. Eğitim eşitsizliği

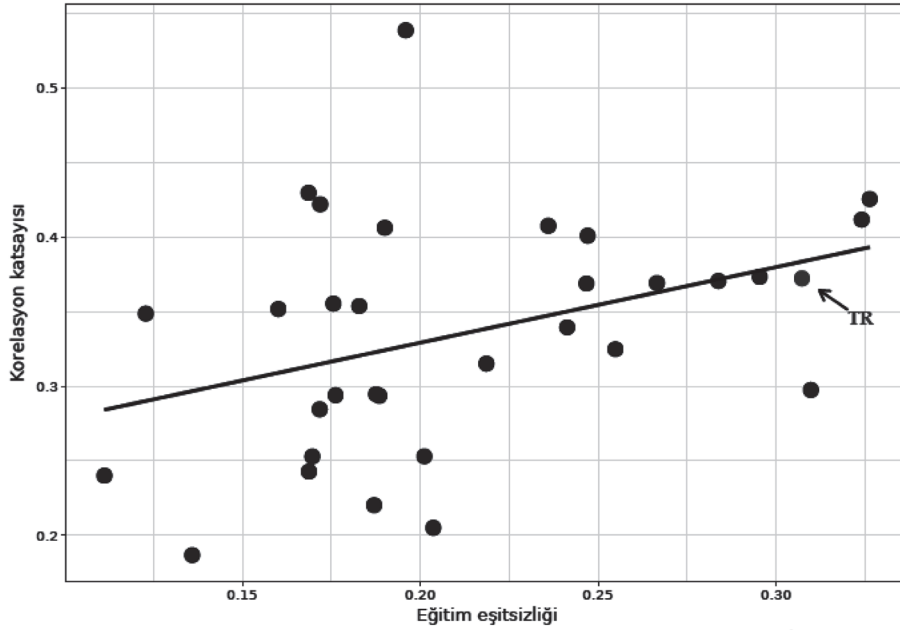

Kaynak: ESS, yazarın hesaplamaları.

Şekil 5'te ülke bazında eğitim eşitsizliği verilmektedir. Eğitim eşitsizliğini standart Gini katsayısı olarak ölçtüğümüz için endeks değerinde bir artış eğitim dağılımının daha çok eşitsiz olduğu anlamına gelmektedir. AB ülkelerine kıyasla, Türkiye'de eğitimin daha eşitsiz dağıldığı sonucu çıkmaktadır. Türkiye ile benzer eşitsiz dağılıma sahip ülkeler olarak Yunanistan (GR), Birleşik Krallık (GB),

İspanya (ES) ve Portekiz'i (PT) görüyoruz. Şekil 5 ile korelasyon katsayısı sonuçlarını özetleyen Şekil 1 ve Shorrocks endeksi sonuçlarını özetleyen Şekil 3 arasında benzerlikler olduğunu da dikkatinize sunmak isteriz. Türkiye, İspanya, Bulgaristan gibi ülkeler hem kuşaklar arası eğitim hareketliliğinin düşük hem de eğitim dağılımının eşitsiz olduğu ülkeler olarak karşımıza çıkıyor.

Şekil 6. Eğitim eşitsizliği – sosyal hareketlilik ilişkisi

Kaynak: ESS, yazarın hesaplamaları.

Gelir eşitsizliği ile sosyal hareketliliği beraber değerlendiren güncel bazı çalışmalar (Andrews ve Leigh, 2009; Corak, 2013) gelir eşitsizliği ile sosyal hareketlilik arasında ters bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Benzer bir ilişkinin eğitim eşitsizliği ile kuşaklar arası eğitim hareketliliği için de geçerli olduğunu Şekil 6 bize göstermektedir. Eğitim eşitsizliği arttıkça korelasyon katsayısının arttığı (dolayısı ile kuşaklar arası eğitim hareketliliğinin azaldığı) açıkça görülmektedir. Türkiye, eğitim eşitsizliği göz önüne alındığında kendisinden beklenen bir korelasyon katsayısına sahiptir. Fakat, bu beklenen sonuç pek de arzulanır bir sonuç değildir maalesef.

Sonuç

Gelir eşitsizliğinin toplumsal refah üzerine olan etkilerini iki bileşene ayırarak inceleyebiliriz. İlk bileşen statik bileşen olup belli bir döneme (ve veya kuşağa) odaklanır. Burada aynı dönemde yaşayan fertlerin maddi zenginlik farklarının, dolayısıyla gelirin yeniden dağıtımının, toplumsal refaha olan etkileri irdelenir. İkinci bileşen dinamik bileşendir. Burada odak noktası dönem içi veya kuşak içi eşitsizlik değil kuşaklar arası eşitsizliktir. Eğer zengin ve fakir aileden gelen iki birey eşit fırsatlara sahiplerse uzun vadede ebeveynler arasındaki gelir eşitsizliği uzun vadeli toplumsal refah için, çok daha az önemli olacaktır.

Demokratik toplumlarda devlet, fırsat eşitliğini sağlamak için çeşitli politikalar üretir (eğitim, sağlık, altyapı, gelirin yeniden dağıtımı vb.). Bununla beraber, ebeveynler de sahip oldukları maddi ve manevi imkanlarla çocuklarının ileri yaşlarda rahat bir hayat sürmesi için ellerinden gelen çabayı gösterirler. Eğitim ya da daha genel bir ifade ile beşeri sermaye gelirin en önemli belirleyicidir. Ebeveynlerin sahip oldukları ve çocuklarına aktardıkları beşeri sermaye fırsat eşitliğine ve kuşaklar arası gelir eşitsizliğine doğrudan etki etmektedir. Bundan dolayı, ebeveynlerin bir sonraki kuşaklara aktarabildikleri beşeri sermayenin miktarı ve ülkeden ülkeye ve zaman içinde nasıl değiştiği merak edilen konuların başında gelmektedir.

Bu makale, Türkiye’de kuşaklararası eğitim hareketliliğini ve diğer ülkelere kıyasla ne durumda bulunduğumuzu incelemektedir. Bulgularımıza göre, Türkiye’de kuşaklar arası eğitim hareketliliği, AB ile kıyaslandığında, görece düşüktür. Yaşlı kuşaklar açısından iyice yüksek olan hareketlilik farkının genç kuşaklara gelince kapanmakta olduğunu görüyoruz. Eğitim eşitsizliği bakımından Türkiye hala en kötü eğitim dağılımına sahip ülkeler arasında yer almaktadır.

Kaynakça

AKARÇAY-GÜRBÜZ, A. ve POLAT, S. (2017). *Schooling opportunities and intergenerational educational mobility in Tur-*

key: An IV estimation using Census data. *The Journal of Development Studies*, 53(9), 1396-1413.

ANDREWS, D., ve LEIGH, A. (2009). *More inequality, less social mobility. Applied Economics Letters*, 16(15), 1489-1492.

BLACK, S. E., ve DEVEREUX, P. J. (2010). *Recent developments in intergenerational mobility, NBER Working Paper No.*

w15889.

CORAK, M. (2013). *Income inequality, equality of opportunity, and intergenerational mobility. Journal of Economic Perspectives*, 27(3), 79-102.

TANSEL, A. (2015). *Intergenerational Educational Mobility in Turkey, IZA Tartışma Tebliği No. 9590.*

Ek Tablo 1. Çocuk ve baba ortalama eğitim yılı (Avrupa Sosyal Anketi, 2004)

Kod	Ülke	Eğitim yılı (çocuk)	Eğitim yılı (baba)	Gözlem sayısı
AT	Avusturya	10,5	10,2	2119
BE	Belçika	10,8	9,0	1569
CH	İsviçre	11,2	10,6	2010
CZ	Çek Cumhuriyeti	10,8	10,7	2813
DE	Almanya	11,7	11,6	2635
DK	Danimarka	11,8	10,5	1423
EE	Estonya	11,4	9,5	1749
ES	İspanya	9,1	6,8	1565
FI	Finlandiya	10,5	8,0	1939
FR	Fransa	10,6	7,8	1558
GB	Birleşik Krallık	9,0	9,4	1524
GR	Yunanistan	8,9	6,5	2362
HU	Macaristan	11,4	10,1	1421
IE	İrlanda	10,4	7,3	2086
IS	İzlanda	11,3	10,0	491
LU	Lüksemburg	9,7	8,3	1407
NL	Hollanda	10,6	8,4	1689
NO	Norveç	12,1	10,6	1700
PL	Polonya	10,8	9,5	1588
PT	Portekiz	7,3	5,6	1882
SI	Slovenya	10,7	9,7	1297
SK	Slovakya	10,8	10,1	1323
TR	Türkiye	7,2	5,8	1793
UA	Ukrayna	12,3	9,1	1781
	Ortalama	10,4	9,0	

Kaynak: ESS, yazarın hesaplamaları.